

витрат, пов'язаних з оновленням знань. Формальна освіта вже давно не єдиний і достатній метод підготовки людини навіть до трудової діяльності, не кажучи вже про весь комплекс людської життєдіяльності. Отримання диплома і початок трудової діяльності має стати не завершенням процесу освіти, а лише закінченням її загальної, попередньої стадії і початком більш спеціалізованого тривалого процесу набуття професійної кваліфікації, компетентності, загальнолюдської мудрості.

Література

1. Кабакова Е. Система Томаса. Інструмент управління, розвитку и тестирования персонала // Топ-менеджер. — № 30. — 2003.
2. Менеджмент персоналу: Навч. посіб. / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк та ін.; За заг. ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. — К.: КНЕУ, 2004. — 398 с.
3. Уидет С., Холлифорд С. Руководство по компетенциям. — НІРРО, 2004.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2007

УДК 331(075.8)

В.М.Черненко, канд. екон. наук, доц.,
Університет економіки і права «КРОК»

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ПРАЦІ В СУЧАСНІЙ ІНФОРМАЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджуються ті якісні зміни, що останнім часом відбуваються у процесі трудової діяльності людини і пов'язані з її інтелектуалізацією внаслідок становлення інформаційно-інноваційної економіки у сучасному світі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Інтелектуалізація праці; інформаційно-інноваційне суспільство; інтелектуальна активність; інноваційна праця.

В останню чверть минулого століття людство увійшло в нову стадію свого розвитку — стадію формування постіндустріального суспільства, яке є результатом певних революційних змін, що інтенсивно відбуваються у сучасному світі. Друга хвиля науково-технічної революції, що розвернулася у розвинутих країнах в кінці двадцятого століття, ознаменувала перехід від індустріального до постіндустріального, а саме інформаційно-інноваційного

суспільства. Для постіндустріального суспільства значну роль відіграють інформаційні технології, комп'ютеризовані системи, високі виробничі технології, що є результатом нових фізико-технічних і хіміко-біологічних принципів, та засновані на них інноваційні технології, інноваційні системи, інноваційна праця та інноваційна організація різних сфер людської діяльності.

Інформаційно-інноваційна технологічна парадигма охоплює всі сфери і галузі індустріальної економіки, змінює її масштаб, динаміку та внутрішній зміст. І в цьому сенсі перехід від індустріального способу до інформаційно-інноваційного не є історичним еквівалентом переходу від аграрної до індустріальної економіки. В межах нової технологічної парадигми формуються інформаційно-інноваційний аграрний сектор (заснований на біотехнології та генній інженерії), інформаційно-інноваційна промисловість (заснована на наукомістких технологіях, інноваційності та гнучкості) та інформаційно-інноваційна сфера послуг (заснована на комп'ютерних технологіях і телекомунікаційних зв'язках). Такі зміни структури сучасної економіки розглядаються сьогодні як глобальне структурне зрушення, що знаменує перехід від «матеріальної» до «інтелектуальної» економіки, «економіки, що ґрунтується на знаннях» (knowledge-based economy).

Поняття «економіки, що ґрунтується на знаннях», або інтелектуальної економіки, отримало за останні роки широке поширення у світовій економічній літературі. Воно відображає визнання того, що наукові знання і спеціалізовані унікальні навички працівників стають головним джерелом та ключовим фактором розвитку матеріального та нематеріального виробництва, зміни змісту та характеру праці, забезпечення сталого економічного розвитку. Вирішальне значення для інтелектуальної економіки має освітній рівень працівника та рівень нагромаджених суспільством знань, не речова, «духовна» форма багатства, що створена людиною. Явище «нового соціального устрою» наступної інформаційно-інноваційної цивілізації вивчається західними вченими в межах концепції постіндустріального суспільства (П. Друкер, О. Тоффлер, Д. Белл, Т. Сакайя, М. Янг, Р. Хейлбронер, Т. Стюарт, Л. Едвінсон та інші) і піддається аналітичним дослідженням з боку українських та російських філософів, соціологів, економістів (В.Л.Іноземцев, А.С.Гальчинський, В.С. Гойло, Г. Г. Ділігенський, Р. Цвилев, Н. Гаузнер, Н. Іванов, Б. Мільнер, Э. Вільховченко, А. И. Добринін, С. А. Курганський та інші). Однак слід зазначити, що аспект впливу становлення інформаційно-інноваційної економіки на сферу праці (її характер та зміст), ті зміни, що відбуваються внаслідок цього у трудовій діяль-

ності людини, її інтелектуалізація вивчені недостатньо і вимагають ретельної уваги з боку сучасних дослідників.

Метою даної статті є дослідження тих якісних змін, що останнім часом відбуваються у процесі трудової діяльності людини і пов'язані з її інтелектуалізацією внаслідок становлення інформаційно-інноваційної економіки у сучасному світі.

Під інформаційно-інноваційною економікою розуміється така економіка суспільства, яка заснована на знаннях, інноваціях, на доброзичливому сприйнятті нових ідей, нових машин, систем і технологій, на готовності їх практичної реалізації у різних сферах людської діяльності. Вона відзначає особливу роль знань та інновацій, насамперед знань наукових. В інформаційно-інноваційній економіці під впливом наукових та технологічних знань традиційні сфери матеріального виробництва трансформуються і радикально змінюють свою технологічну основу. Інформаційні технології, комп'ютеризовані системи і високі виробничі технології є базовими системами інформаційно-інноваційної економіки. Вони у своєму розвитку радикально трансформують всі засоби отримання, обробки, передачі та виробництва інформації, радикально технологізують інтелектуальну діяльність. Комп'ютеризація та інформатизація, спрощуючи рутинні операції, призводять до інтенсифікації та інтелектуалізації власне творчої трудової діяльності людини.

Розглянемо, які ж саме зрушення відбуваються у сфері праці під впливом становлення нової інформаційно-інноваційної технологічної парадигми. Як відомо, трудова діяльність може розглядатись як поєднання кількох компонент: регламентованої (α -праці), інноваційної (β -праці) і духовної (γ -праці) [1]. В сучасних умовах надзвичайно зростає значення саме інноваційної складової праці — β -праці. Інноваційна, творча (β) праця — це така діяльність, за якої працівник зайнятий лише створенням нового в науці, техніці, мистецтві, економіці та інших сферах. Така праця передбачає постійний неповторний пошук нових рішень, нових підходів, нового ставлення до наявних проблем, активного розвитку самостійності та ініціативи. Результатом інноваційної β -праці є нові ідеї, образи і цей результат не залежить безпосередньо від тривалості та інтенсивності роботи, а визначається насамперед творчими здібностями до певного виду діяльності, активністю людини, умовами реалізації цих здібностей у суспільстві. Переважно інноваційною β -працею займаються винахідники, науковці, інженери, лікарі, підприємці тощо.

В той же час досвід розвинутих країн об'єктивно вказує на факт зменшення ролі регламентованої компоненти праці (α -

праці). У репродуктивній α -праці значна частина функцій повторюється, функції залишаються стійкими, майже незмінними, тобто їх особливістю є повторюваність (шаблонність) засобів досягнення результатів. Оскільки результат α -праці залежить від витрат робочого часу та енергії людини, то збільшення кінцевого продукту за рахунок α -праці можливе лише при збільшенні чисельності працівників, тривалості часу праці та його інтенсивності. Для західних країн за останні 150 років характерна тенденція зниження витрат праці на одного працюючого при значному підвищенні добробуту. Зростання благополуччя працюючих відбувалось при зменшенні часу їх праці, а значить і зменшення значення регламентованої компоненти праці (α -праці).

Процес зміни пропорції між α і β компонентами трудової діяльності людини супроводжується, згідно з постулатами теорії постіндустріального суспільства, так званим процесом «заміщення праці знаннями», що означає перехід від застосування технічних навичок до інтелектуальних. За прогнозами відбуватиметься поступова заміна «класичної» трудової діяльності (в складі якої переважає регламентована репродуктивна α -праця) новим типом трудової активності, що відзначається значними елементами творчості та новаторства (β складова праці — інноваційна праця).

Глибина радикальних змін, пов'язаних з заміщення праці знаннями, полягає в тому, що в умовах, коли знання широко залучаються в практичну переробку ресурсів, саме знання, інноваційна β -складова праці, а не «класична» праця (регламентована складова праці) починають виступати в якості головного джерела вартості. Трудова теорія вартості замінюється теорією «вартості, що створюється знаннями» (knowledge-value). Як зазначає основоположник цієї теорії Т. Сакайя: «...ми вступаємо в новий етап цивілізації, на якому рушійною силою є цінності, що створюються знаннями» [2]. Наслідком цих процесів є те, що економіка перетворюється в систему, що функціонує на основі обміну знаннями та їх взаємної оцінки.

Із заміщенням праці знаннями на перший план у діяльності компаній та організацій виходить задача пошуку, нагромадження, поширення інформації та необхідного досвіду, акумулювання інтелектуального капіталу, створення передумов для поширення і передачі знань. Стрижнем розвитку інтелектуального творчого потенціалу працівника стає система «управління знаннями» (knowledge management), перетворення підприємств у систему, яка забезпечує самонавчання і використовує свої підприємства в якості лабораторій передового досвіду і що залучає весь колектив у процес пошуку та винахідництва.

Важливою тенденцією, що набула свого поширення під впливом нової інформаційно-інноваційної технологічної парадигми, є тенденція випереджального розвитку живого знання порівнянно із знанням, що є уречевленим у обладнанні та устаткуванні. Ця тенденція означає домінування в процесі виробництва інформаційних потоків над безпосередньою взаємодією з природою через обробку речовини природи і доведення її до споживача. Сьогодні у розвинутих країнах безпосередній вплив на матеріальний предмет праці здійснюють вже не 90% працівників, як це було в умовах індустріальної економіки, а менше однієї третини працівників. Основною ж частиною людської трудової активності є взаємодія між людьми. Продуктом такої «гри між людьми» стають знання та інформація. Саме творчий потенціал та знання працівників є головним фактором ефективності економічної системи, без якого технічний і економічний прогрес останньої стає практично недосяжною задачею, незалежно від обсягу засобів, що інвестуються у виробниче обладнання і технологію. Наукова, економічна, технологічна, організаційно-управлінська інформація, що залучається у виробниче споживання багато в чому передує виробничому процесу, визначаючи його відповідність умовам виробництва, що змінюються, стає рушійною силою інновацій, важливим індивідуалізованим ресурсом. Останні дослідження західних вчених свідчать про різке зростання цінності саме інтелектуального капіталу компанії порівняно з її матеріальними ресурсами і фінансовим капіталом. В цілому їх співвідношення складає приблизно 5:1. Підраховано також, що доллар, інвестований у дослідження та розробки, приносить у вісім разів більший прибуток, ніж доллар, вкладений у техніку [3]. Таким чином, зростання міри знаннімісткості сучасного виробництва все більше висуває на перший план саме творчі здібності і потенції людини, її професійність, компетентність та ерудицію.

Необхідно звернути увагу ще на одну тенденцію, що починає панувати в постіндустріальному еру. Якщо для індустріального суспільства було характерним перетворення людини у придаток машинної системи, то в умовах нової інформаційно-інноваційної економіки така організація виробництва і праці визнається неприпустимою. В зв'язку з цим у різноманітних формах виявляється рух до нової моделі використання і розвитку людських ресурсів. На противагу тейлоризму, що панував в епоху індустріального суспільства, нова модель організації праці передбачає розширення функцій працівника і перехід від «часткового» працівника вузької спеціалізації до працівника-універсала, який має «широкий діапа-

зон» функцій, і здатен виконувати оцінку інформації, її творчий синтез, проникати в сутність проблеми, здійснювати корекцію технологічного процесу, тобто бути не лише суб'єктом виробничого освоєння НТР, але і її рушійною силою.

Звільнення людини від панування минулих цінностей індустріалізму, поява в неї критичного відношення до «рабства перед машиною», до тейлористської організації праці сприяли становленню нової етики праці, її певної «соціалізації». На противагу економічному стимулу, що діє на основі особистої вигоди, з'являється соціальний стимул, що спирається на моральні, гуманістичні норми. Високоінтелектуальна робоча сила додає в етичну складову повноцінної трудової діяльності певні ірраціональні елементи, що пов'язані з емоціями, інтуїцією, підсвідомістю, специфікою сприйняття, самоаналізом, а також здатністю людини до «перетворення реальності». Створюється якісно нове соціальне середовище розвитку трудівника у праці, нова «якість трудового життя», що означає його самостійне мислення та нестандартне творче ставлення до праці як важливий критерій професійної вимоги [4]. Формуються нові пріоритети особи, що пов'язано з переходом від орієнтації на максимізацію матеріального споживання до орієнтації на покращення «якості життя». На зміну меті збільшення матеріального добробуту приходить усвідомлення можливості самоствердження та самореалізації через вміння користуватись знаннями. Нова соціальна група прибічників постматеріалізму шукає самовираження поза традиційними стереотипами поведінки, висуваючи на перший план саме розвиток духовних потреб, прагнення до саморозвитку, поваги особистої гідності та самостійності. В цих умовах особливо зростає значення позитивної духовної γ-складової праці, що створює естетичні і правові умови для зростання продуктивності і покращання відносин між людьми.

Нова інформаційно-інноваційна технологічна парадигма призвела до переходу від «чистого виробництва» до процесу, в якому важливу роль відіграє споживання, від «чистого споживання» до виробничої діяльності, що розглядається як «різновид дозвілля». З'явився новий термін «prosumer», що поєднує в собі вказівку і на виробництво, і на споживання (його вперше було вжито О. Тоффлером). Цьому передував довгий шлях розвитку особи: від вузької спеціалізації, яка прив'язувала людину до одного виду діяльності та підкоряла її особу, — до всебічного розвитку як способу участі у постійному процесі суспільного руху; від насичення елементарних, традиційних потреб (як фізичних, так і духов-

них)— до задоволення потреб більш високого рівня, потреб у са-
моствердженні, творчості. Відомо, що задоволення традиційних
особистих потреб здійснюється у формі споживання за рахунок
засобів споживання і послуг. Задоволення духовних потреб дося-
гається також в інших формах. Однією з таких форм є викорис-
тання в трудовій діяльності необхідних знань, втілення їх у нових
методах роботи, нових продуктах. Саме на такому підґрунті ви-
никає і розвивається потреба у творчості, як вища форма духов-
них потреб. Тобто сама праця з боку використання, функціону-
вання творчих здібностей стає сферою безпосереднього
задоволення духовних потреб, потреб у творчості. В цих умовах
вільний час стає, з одного боку, простором для розгортання всіх
творчих талантів людини, найрізноманітніших форм її творчої
діяльності: заняття науками, мистецтвом, спортом, суспільними
справами, а з іншого боку, необхідною та обов'язковою умовою
формування її творчої особистості. При цьому вільний та робо-
чий час стають, фактично, нероздільними [5].

Ознаки нового суспільного устрою наочно вказують, що під
впливом нової інформаційно-інноваційної технологічної парадиг-
ми відбувається перехід кількісних змін у якісні і вони настійно
вимагають формування нової парадигми суспільного розвитку,
що орієнтована на інтелектуалізацію праці, неречові форми бо-
гатства (інформацію, знання, інтелект), постматеріалістичні ду-
ховні цінності.

Заміщення праці знанням знаменує перетворення суспільного
виробництва із матеріального в інноваційне. Інноваційне вироб-
ництво — це виробництво, в основі якого лежить використання
нових знань, втілених у технології, ноу-хау, в нових комбінаціях
виробничих факторів, структурі організації та управління вироб-
ництвом, що дозволяють отримувати інтелектуальну ренту і різ-
ного роду переваги над конкурентами. Інноваційне виробництво
передбачає такий характер виробничої діяльності, при якому
центральна роль у виробничому процесі переноситься з механіч-
ного використання інформації до її інтелектуального, творчого
застосування.

Перехід від чисто матеріального до інноваційного виробництва
означає, що поряд з речовою («відчутною») формою буття суспіль-
ного виробництва з'являється інша «невідчутна» форма, суть якої
полягає в генерації знань. Джерелом генерації нового знання висту-
пає інтелектуальна активність людини, що є усвідомленою, мораль-
но орієнтованою здатністю збирати, нагромаджувати та переробля-
ти все зростаючі потоки інформації, що ґрунтується на знаннях.

Трактування структури інноваційного виробництва з точки зору його комплексного характеру означає, що поряд з речовим («відчутним») рухом речових факторів виробництва, в ньому здійснюється ще один, «невідчутний» рух — рух інформації і знань. Інтелектуальна активність людини набуває в процесі виробництва функціонального призначення і виступає свого роду «невідчутним засобом праці», що генерує знання. Іншими словами, інноваційне виробництво — це діалектична єдність матеріальної (відчутної) та невідчутної систем виробництва. Результатом першої виступає матеріальний продукт, результатом другої — інтелектуальний капітал — знання, які можуть бути використані в компанії, щоб отримати різного роду переваги над конкурентами. Іноді дане положення трактують наступним чином: як тільки інвестиції в дослідження і розвиток перевищують інвестиції в основний капітал, компанія перетворюється, за образним виразом японського професора Ф.Кадама, в структуру, в якій не лише щось виробляють, але і думають [6].

Між невідчутною та відчутною системами існує певний зв'язок: як прямий, так і зворотний. Прямий зв'язок здійснюється через потоки інформації. Організація інформаційних потоків є однією з важливих умов функціонування невідчутної системи виробництва, оскільки лише об'єктивна, повна і оперативна інформація може забезпечити точний аналіз і наступну розробку необхідних рекомендацій та пропозицій. Зворотний зв'язок відбувається через об'єктивізацію знання — процес його перетворення із «суб'єктивної реальності», що знаходиться в голові людини, в об'єктивну чи, іншими словами, перехід знання з «чистого» стану в стан «зв'язаний» з різними матеріальними носіями. У зв'язаному стані знання існує у вигляді знання, що втілене в технічне обладнання, структуру управління і організації виробництва; у вигляді знання, що є зафіксованим у різній документальній формі (патентах, програмах, довідковому матеріалі, пам'яті комп'ютера і таке інше), а також у формі зростання соціальної ефективності (підвищенні кваліфікації та рівня освіти, раціональному використанні вільного часу, підвищенні творчої і соціальної активності тощо). Об'єктивізація знання зовсім не означає його «уречевлення» в розумінні перетворення у речовину, матерію. Воно як було за своєю природою ідеальним утворенням, матерією, так і залишається нею.

Основною зв'язуючою ланкою між невідчутною та відчутною системами інноваційного виробництва виступає інтелектуальна активність, яка, з одного боку, є основою невідчутного виробництва, а з іншого боку, є основною характеристикою трудового потенціалу суб'єктивного фактора матеріального виробництва.

Як бачимо, на певній стадії розвитку суспільного виробництва в його структуру поряд з безпосередніми здібностями до праці, органічно включаються здібності до інтелектуальної активності, які є їх історичним та логічним продовженням, формою закріплення і розвитку. Але вони мають і свою самостійну форму буття, що визначається рівнем наявного знання, загальної культури, характером соціальних цінностей та моральних установок.

За часів радянської економічної науки вчені детально не розглядали закономірності інтелектуальної праці як самостійної сфери суспільної праці. Багато часу витрачалось на дослідження саме фізичної праці. В радянській економічній літературі панувало аксіоматичне уніфіковане визначення праці як простого поєднання розумових та фізичних здібностей людини, без виокремлення і вивчення специфіки його складових частин як таких. Це дозволяє, з одного боку, ставити питання про розподіл здібностей людини до праці на дві самостійні і до певної міри протилежні субстанції — здібності до виконавської праці і здібності до творчої праці. З іншого боку, можна вести мову про неможливість зведення «речового», соціально-економічного змісту інтелектуальної та виконавчої праці до єдиної субстанційної основи — здібностей людини до праці «взагалі» [7]. Здібності до виконавської праці характеризуються низкою конкретних фізичних та нервово-психічних потенцій людини, професійно-кваліфікаційних знань, навичок, вмінь, певного виробничого досвіду — всього того, що визначає репродуктивну трудову діяльність в межах матеріального виробництва. Здібності до творчої праці — це здібності до виконавської праці, «запліднені» інтелектуальною активністю, спрямованою переважно на саморозвиток і самореалізацію особи в системі суспільної організації виробництва. Головним і відрізняючим компонентом здібностей до творчої праці виступає інтелектуальна активність, завдяки котрій репродуктивна трудова діяльність наповнюється творчою силою.

В сучасних умовах інтелектуальна активність виступає основною і визначальною складовою такого нового поняття як людський капітал. Сучасні визначення цієї категорії збагатились практикою великих компаній щодо управління інтелектуальним капіталом. Відповідно до них, людський капітал як функціональна складова інноваційного виробництва — це знання, навички, практичний досвід, що одухотворені інтелектуальною активністю, що виступає формою реалізації інтелектуальних, моральних і культурних здібностей людини до створення нового знання. Із цього випливає, що інтелектуальна активність є тією складовою, яка відрізняє здібності до творчої праці від здібностей до вико-

навської праці, людський капітал від просто робочої сили. Саме інтелектуальна активність визначає умови і природу процесу «капіталізації» здібностей до праці. Важлива особливість інтелектуальної економіки полягає в тому, що її головний ресурс — знання, інформація, на відміну від всіх інших ресурсів не характеризується ні скінченністю, ні виснаженістю, ні споживаністю у їх традиційному розумінні. Основною умовою, що обмежує залучення до такого доступного ресурсу, виступають специфічні якості самої людини — наявність чи відсутність здібності до інтелектуальної активності, як форми нагромадження, переробки і генерації нових знань.

Таким чином, інтелектуалізація праці стає в умовах інформаційно-інноваційної економіки таким же важливим економічним феноменом, яким у минулі епохи були «середній рівень майстерності робітника, його освітній рівень». Інтелектуалізація праці визначає та визначається переходом до нової інформаційно-інноваційної технологічної парадигми, до постіндустріального суспільства. Тому саме наявність чи відсутність інтелектуальних засад праці в економіці, ступінь їх розвиненості можуть слугувати важливим показником того, чого досягла економіка країни на шляху розвитку нової постіндустріальної цивілізації людства.

Література

1. *Генкин Б. М.* Введение в метаэкономику и основания экономических наук: курс лекций. — М.: НОРМА — ИНФРА-М, 2002. — С.165—170.
2. *Сакайя Т.* Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего // Новая индустриальная волна на Западе: Антология / Под ред. В.Л.Иноземцева. — М.: Academia, 1999. — С. 337—371.
3. *Комаров И.* Интеллектуальный капитал // Персонал. — 2000. — № 5. — С. 56.
4. *Мкртчян Г.* Социальные аспекты рынка труда / Г. Мкртчян, И.Чистяков // Общество и экономика. — 1999. — №9. — С. 101.
5. *Иноземцев В.Л.* Теория постиндустриального общества как методологическая парадигма российского обществоведения // Вопросы философии. — 1997. — № 10. — С. 37.
6. *Комаров И.* Интеллектуальный капитал // Персонал. — 2000. — №5. — С. 57.
7. *Михнева С.Г.* Рынок труда: методологические и теоретические основы познания (системно-эволюционный подход): Монография, научн. ред. Л. С. Шаховская / Волгоград: Волгоград. гос. тех. ун-т, 2001.— С. 89—156.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2007